

<http://dx.doi.org/10.16926/zh.2016.15.19>

Katarzyna BUCHOLC-SROGOSZ
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Sejm Wielki w ujęciu Wojciecha Szczygielskiego

W 2015 roku ukazała się nakładem Łódzkiego Towarzystwa Naukowego monografia Wojciecha Szczygielskiego *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*. Składa się ona ze wstępu, części I, części II oraz zakończenia i bibliografii. Część I opracowania została zatytułowana *Osiągnięcia pierwszej kadencji Sejmu Wielkiego (1788–1790)*, część II nosi tytuł *Ziemiańska szlachta w walce o nowy model państwa w drugiej kadencji Sejmu Wielkiego (1790–1792)*. Jak wynika z powyższego, w konstrukcji pracy zastosowane zostało kryterium chronologiczne, tj. podział obrad Sejmu Wielkiego na dwa okresy: pierwszą i drugą kadencję. Jednocześnie, jak sam Autor zaznacza, to naturalne rozdzielenie ma również zastosowanie merytoryczne, odzwierciedla bowiem „znaczące postępy w narastaniu procesu łagodnej rewolucji, akcentując wiodącą rolę, jaka przypadła w uchwaleniu Ustawy Rządowej odnowionej u schyłku 1790 roku konfederacji sejmowej”¹.

Wojciech Szczygielski jest znawcą historii Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku, szczególnie ceniony i znany jako specjalista okresu schyłkowego w dziejach państwa polskiego, czyli wieku XVIII. Zainteresowania badawcze Szczygielskiego obejmują historię gospodarczą oraz kulturę polityczną Rzeczypospolitej na przestrzeni XVI–XVIII stulecia, ze szczególnym uwzględnieniem doby Oświecenia. Spod jego pióra wyszły prace, takie jak: *Cele lewicy polskiej u schyłku XVIII wieku*, czy *Referendum trzeciomajowe: sejmiki lutowe 1792 roku*².

¹ W. Szczygielski, *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015, s. 10.

² Idem, *Cele lewicy polskiej u schyłku XVIII wieku*, Łódź 1975; idem, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994; idem, *Konstytucja 3 Maja a problem polskiej drogi rozwoju do nowoczesności*, [w:] *Pierwsza w Europie. 200. rocznica Konstytucji 3 Maja 1791–1792*, red. H. Kocój, Katowice 1989, s. 18–39; idem, *Oświecony elitaryzm w Polsce w XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe UE”, seria I, z. 4; idem, *Przełomy oświeceniowe w polskiej kulturze politycznej w drugiej połowie XVIII w.*, AUL, Folia Historica 1985, z. 22, s. 21–43.

Wojciech Szczygielski jest Autorem twórczym, świadczy o tym między innymi ogromna liczba publikacji. Większość tych ostatnich wydana została w uznawanych periodykach, takich jak: „Przegląd Nauk Historycznych”, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, „Wiek Oświecenia”, „Rocznik Łódzki” itp.

Dla wnikliwego czytelnika dzieł Wojciecha Szczygielskiego zauważalnym zjawiskiem na przestrzeni ostatnich lat będzie skoncentrowanie badań i uwagi Autora wokół problematyki Sejmu Czteroletniego. Tendencje taka zauważalna jest w odniesieniu do prac z obecnego stulecia. Jak sam przyznaje, podstawowe kwestie poznawcze z toku obrad Sejmu Wielkiego stanowią przedmiot merytorycznych rozważań w kolejnych jego opracowaniach³. Wojciech Szczygielski podejmuje w nich zagadnienie łagodnej rewolucji w Rzeczypospolitej w dobie Sejmu Wielkiego. W szczególności uwaga jego skupia się na świadomości politycznej szlachty i jej stosunku do Konstytucji 3 maja. Ponadto Autor interesuje się kształtowaniem szlachecko-ziemiańskiej grupy sejmowej i jej wpływem na reformę Rzeczypospolitej.

Opracowanie Wojciecha Szczygielskiego *Sejm Wielki. Studium z dziejów łagodnej rewolucji* stanowi pokłosie dotychczasowego stanu badań Autora, odnoszącego się do głównych zagadnień problemowych Sejmu Wielkiego. O znaczeniu tej pracy stanowi dokonana przez Szczygielskiego reasumacja jego tez i ustaleń, najistotniejsze, jak sam przyznaje, jest przyporządkowanie wyników tych badań „syntetycznemu charakterowi pracy wyznaczonemu podtytułem publikacji”⁴. Zdaniem Szczygielskiego, potrzeba całościowego oglądu obrad Sejmu Wielkiego wymagała pogłębienia dotychczasowych poglądów. Niezmiernie cenne jest przeprowadzenie przez Szczygielskiego uzupełniających prac analitycznych w oparciu o niewykorzystane dotychczas źródła. Przy takim podejściu „praca posiada charakter syntetyczno-analityczny”⁵.

W opracowaniu w szerokim zakresie wykorzystane zostały materiały źródłowe. W pierwszym rzędzie były to diariusze sejmowe. Odnośnie do tych ostatnich Szczygielski wykorzystał głównie drukowane diariusze sejmowe zredagowane przez Jana Pawła Łuszczewskiego i Franciszka Siarczyńskiego. Zdaniem Autora, powyższe diariusze stanowią najpełniejszą dokumentację obrad z początku pierwszej i drugiej kadencji Sejmu. Fundamentalne jednakże znaczenie dla omawianej pracy stanowiła rękopiśmienna korespondencja Stanisława Augusta, przechowywana w Archiwum Głównym Akt Dawnych – w Zbiorze Popielów. W opracowaniu w szerokim zakresie wykorzystane zostały mowy delegatów sejmikowych, przygotowywanych w związku z obchodami pierwszej rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja. Zdaniem Szczygielskiego powyższe mowy stanowią „rodzaj źródła o wysokich walorach poznawczych i znaczącej przydatności w badaniach nad świadomością polityczną prowincjonalnej szlach-

³ Idem, *Sejm Wielki...*, s. 8.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

ty. Stały się ważkim przekazem źródłowym w zapoznawaniu oświeceniowo-reformatorskich horyzontów prowincjuszy szlacheckich⁶.

Reasumpcja dotychczasowych ustaleń i poglądów Wojciecha Szczygielskiego zaprezentowana o omawianej pracy stanowi o rzetelności jego badań. Jak pisał przed laty Andrzej Zahorski: „Nie każdy wybitny uczony zdobywa się na słowa krytyki pod adresem swych prac⁷”. Powyższe słowa padły pod adresem innego historyka, Bogusława Leśnodorskiego, którego zainteresowania badawcze dotyczyły również problematyki Sejmu Czteroletniego i Konstytucji 3 maja. Bardzo istotna dla badań nad Sejmem stała się zmiana ustaleń Leśnodorskiego nad rolą stronnictwa patriotycznego podczas Sejmu Wielkiego, jak również postawą samego króla w tym okresie⁸.

W omawianej pracy obserwujemy ewolucję poglądów Wojciecha Szczygielskiego, jego refleksji nad znaczeniem ziemiańskiej szlachty w tzw. „łagodnej rewolucji”. Terminologia oscylująca wokół takich pojęć, jak lewica, rewolucja obecna jest od samego początku w jego opracowaniach. Cele i dążenia lewicy polskiej schyłku XVIII w. Szczygielski utożsamia z kręgiem Kołłątajowskim. Również Kołłątajowi przypisuje sformułowanie pojęcia łagodnej rewolucji, i to w znaczeniu funkcjonującym również w dzisiejszej historiografii. Termin ten wyjaśniony został już przez Autora we wcześniejszej publikacji pt. *Początki łagodnej rewolucji* wygłoszonej podczas XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich⁹. W opracowaniu Szczygielski przytacza powyższą definicję łagodnej rewolucji, przez tą ostatnią rozumie „ruch społeczny zdominowany przez wzrost aktywności politycznej ziemiańskiej szlachty, zmierzającej do uwolnienia Rzeczypospolitej od zależności rosyjskiej i dążącej do przeprowadzenia niezbędnej reformy państwa¹⁰”.

W pracy Szczygielski podkreśla przełomowy rok 1790. Powyższy moment zwrotny został już wcześniej szczegółowo omówiony w artykule *U progu przełomu politycznego w obradach Sejmu Wielkiego...*, który ukazał się w 2014 r. w „Przeglądzie Nauk Historycznych¹¹”. Zdaniem Szczygielskiego „Rok 1790 zapisywał się w obradach Sejmu Wielkiego przełomem politycznym o wielce znaczących konsekwencjach dla procesu reformatorskiego. Wyznaczały go: kry-

⁶ Ibidem, s. 10.

⁷ A. Zahorski, *Spór o Stanisława Augusta*, Warszawa 1990, s. 395.

⁸ B. Leśnodorski we wstępie do *Konstytucji 3 Maja*, tak napisał: „[...] autor tych słów zmienił po części swoje koncepcje, zawarte w książce *Dzieło Sejmu Czteroletniego* (1951), a to w kolejnych opracowaniach *Historii państwa i prawa polskiego* (pierwsze wydanie 1957) i w innych pracach, zbliżając się do pełniejszego, a zatem i bardziej sprawiedliwego obrazu cieni i światła tamtego czasu”; cyt. za: A. Zahorski, op. cit., s. 395.

⁹ W. Szczygielski, *Początki łagodnej rewolucji*, [w:] *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Łódź, 7 września 1989 roku. Referaty, komunikaty – sekcje*, Toruń 1993.

¹⁰ Idem, *Sejm Wielki...*, s. 7.

¹¹ Idem, *U progu przełomu politycznego w obradach Sejmu Wielkiego w początkach drugiej połowy roku 1790*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2014, R. XIII, nr 1, s. 63–99.

zys zaufania społecznego wobec Potockich, oskarżanych o tendencje oligarchiczne, orientacja szlachty na króla i przejmowanie inicjatywy konstytucyjnej przez Stanisława Augusta”¹². Nie ulega wątpliwości, iż autorytet Potockich stopniowo malał, począwszy od 1790 r. Popularność Potockich była w pewnym stopniu kontynuacją popularności rodziny Czartoryskich. Szczególnego znaczenia w powyższym przełomie politycznym Szczygielski upatruje w elicie ziemiańskiej szlachty. W omawianej pracy rola, jaką odegrała ziemiańska szlachta, została mocno podkreślona i wyeksponowana. Zdaniem Autora grupa ta była szczególnie zainteresowana „ukształtowaniem Rzeczypospolitej na miarę czołowych państw wolnych ówczesnego świata. To właśnie elita szlachecka nawiązując współpracę programową ze Stanisławem Augustem, przekonując do prezentowanej przez się wizji reformatorskiej szersze gremium parlamentarzystów, umożliwiła urzeczywistnienie królewskiego projektu konstytucyjnego i uchwalenie ustawy rządowej”¹³.

Przez kolejne karty pracy ukazywany jest wkład pracy ziemiańskiej szlachty w kolejnych zmianach politycznych, których zwieńczeniem była ustawa rządowa i odzyskanie przez Rzeczpospolitą pełnej niezawisłości zewnętrznej. Jak pisał Autor, „łagodna rewolucja wypełniała swą misję. Przywracała suwerenność zewnętrzną Rzeczypospolitej, dokonywała zasadniczej reformy państwa”¹⁴. W opracowaniu szczegółowo rozwinięty został również wątek wkładu ziemiańskiej szlachty w reformę sejmikową. Po uchwaleniu pod koniec grudnia 1789 r. *Zasad do poprawy Rządu*, przyjętych z aprobatą przez społeczność szlachecką, jak pisał Szczygielski „[...] dotychczasowy potencjał polityczno-reformatorski, wsparty na pierwiastku niepodległości i skrajnie republikańskich pomysłach przeobrażeń, wnoszonych w obrady sejmowe przez Potockich, zaczął ulegać wyczerpaniu i proces przemian został zahamowany”¹⁵. Ignacy Potocki już w maju 1790 r. zdawał sobie sprawę z tych nastrojów oraz z faktu większej popularności programu królewskiego w myśl głoszonego powszechnie hasła „król z narodem, naród z królem”. Jednocześnie mógł obawiać się o przyszłą reformę społeczności lokalnej, dla Potockich kwestia usprawnienia sejmików była bardzo istotna, ponieważ stanowiła przeciwwagę dla scentralizowanej władzy monarchicznej, a jednocześnie fundament całego ustroju Rzeczypospolitej¹⁶. We wspomnianej powyżej publikacji *U progu przełomu politycznego*, której ramy chronologiczne ograniczały się do drugiej połowy 1790 r., Szczygielski mocno wyeksponował rolę Potockich w reformie sejmikowej. Zauważyć jednakże należy, iż

¹² Ibidem, s. 63.

¹³ W. Szczygielski, *Sejm Wielki...*, s. 179.

¹⁴ Ibidem, s. 171.

¹⁵ W. Szczygielski, *U progu przełomu politycznego...*, s. 67.

¹⁶ A. Stroynowski, *Problem reformy sejmików w koncepcjach Potockich u schyłku Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Zeszyty Historyczne”, t. 14, pod red. A. Stroynowskiego, Częstochowa 2015, s. 3.

wszystkie koncepcje, projekty, wysuwane przez krąg Potockich, uzależnienia praw politycznych od posiadania (tylko posesjonaci mają pełnię praw politycznych) – z punktu widzenia państwa demokratycznego trudno uznać za zapisy postępowe i nowoczesne.

W omawianej pracy, której część II obejmuje okres 1790–1792, Autor przesunął punkt ciężkości w problematyce społeczności lokalnej właśnie na ziemiańską szlachtę, a dokładnie na jej przedstawicieli. Omawiając marcową ustawę sejmikową, Autor wiele miejsca poświęcił wystąpieniu posła liwskiego Piusa Kicińskiego, który wnioskował zniesienie wiążącego charakteru instrukcji sejmikowych. Propozycja ta jednakże nie została przyjęta przez Sejm. Wojciech Szczygielski mocno podkreślił, iż w początkach drugiego okresu obrad sejmu właśnie ta grupa szlachty posiadała świadomość, iż „rozpoczęcie prac nad nowym urządzeniem sejmików, podobnie jak zwrócenie się w przyszłości ku dalszej reformie Sejmu, to czynności, które przesądzą o obliczu nowego państwa wspartego na zasadach demokracji szlacheckiej, wykreują moc i siłę stanu rycerskiego, uczynią zeń rzeczywistego suwerena politycznego zarówno na niwie prowincjonalnej, jak i na forum parlamentarnym”¹⁷.

W pracy bardzo mocno wyeksponowany i podkreślony został element ówczesnych europejskich wzorców i rozwiązań, na których zdaniem Szczygielskiego wzorowała się szlachta, jak pisał: „To właśnie elita szlachecka, odwołując się do wzorców angielskich i francuskich, przysposobiła społeczność parlamentarną do pogodzenia się z odejściem od wiążącego charakteru instrukcji sejmikowej i zaakceptowania nowoczesnie pojmowanej zasady reprezentacyjnej”¹⁸. W opracowaniu Autor mocno podkreśla fascynację elity szlacheckiej, w drugiej fazie obrad Sejmu w tzw. okresie pokonstytucyjnym, wzorcami europejskimi, tj. angielskimi, francuskimi oraz rozwiązaniami amerykańskimi¹⁹. Zdaniem Szczygielskiego, szczególna rola w kształtowaniu rzeczywistości konstytucyjnej i pokonstytucyjnej przypadła ziemiańskiej szlachcie, która zafascynowana była „swoiście pojmowaną europeizacją Rzeczypospolitej”²⁰.

Na marginesie omawianego powyżej opracowania rodzą się pytania. Pierwsze to terminologia zastosowana w opracowaniu. Termin rewolucja, zawarty już w tytule, nie do końca odpowiada warunkom politycznym okresu Sejmu Czteroletniego. Można postawić zatem pytanie: czy łagodna rewolucja, czy zamach stanu? W literaturze przedmiotu często spotykamy określenie zamachu stanu na zmiany i modyfikacje dokonane na Sejmie Wielkim. Nie ulega wątpliwości, że sama Konstytucja 3 maja została przyjęta w sposób rewolucyjny, czyli z naruszeniem procedur. Jednocześnie należy pamiętać, że już rok później 90% sejmi-

¹⁷ W. Szczygielski, *Sejm Wielki...*, s. 124.

¹⁸ Idem, *U progu przełomu politycznego...*, s. 76; por. idem, *Rozważania na temat Sejmu Wielkiego...*, s. 44.

¹⁹ Idem, *Sejm Wielki...*, s. 103.

²⁰ Ibidem, s. 180.

ków szlacheckich ją zatwierdziło. Zdaniem Zielińskiej, „Ów zamach stanu został więc *ex post* zalegalizowany przez polskie społeczeństwo”²¹. Na marginesie powyższej tezy dodała „Co to jednak znaczy chęć wyciągnięcia kraju z tej upokarzającej pozycji i co to znaczy zaufanie do sejmu!”²². Również Wojciech Szczygielski we wcześniejszej swojej monografii pisał, że referendum lutowe – a tak Autor nazwał sejmiki 1792 roku – starło z Konstytucji znamię zamachu stanu. W pracy *Referendum trzeciomajowe* Wojciech Szczygielski ukazał wysiłek liderów obozu konstytucyjnego na rzecz umocnienia i rozpowszechnienia Konstytucji na prowincji. W monografii poruszony został jednocześnie wątek stronnictwa dworskiego, które zdaniem autora miało odegrać istotną rolę w organizacji sejmikowej i osiąganiu założonych celów politycznych: „Wzrastający od drugiej połowy 1790 r. i wysoki w dniach pokonstytucyjnych autorytet moralny i polityczny Stanisława Augusta zdawał się gwarantować, iż lokalni przywódcy stronnictwa dworskiego odegrają wiodącą rolę w przeprowadzeniu uznania Konstytucji 3 maja na najbliższych sejmikach”²³.

W modelu reform podjętych na sejmie trudno doszukiwać się elementów znanych chociażby z Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Wzór francuskiej rewolucji to kolejne jej etapy, procesy, jakobini, czy późniejsze załamanie i rządy dyktatoriatu. W polskim modelu owa „rewolucja” wypala się już na samym początku i przechodzi w konserwatyzm.

Kolejny problem badawczy, jaki powstaje przy analizie opracowania Szczygielskiego, to kwestia programowości. Każda rewolucja ma swój program, w omawianej pracy mamy do czynienia raczej z góry opracowaną i narzuconą konstrukcją historyka. Przyjmując, iż reformy Sejmu Wielkiego miały charakter łagodnej rewolucji, to musiałyby być to rewolucja programowa. Przeanalizujmy zatem domniemany program, poczynając od sprawy sukcesji tronu, podejmowanej w czasie obrad. W bogatej historiografii Sejmu Czteroletniego mamy prace podejmujące problematykę sukcesji tronu w Polsce. Pod koniec XIX w. wydane zostało dzieło Oswalda Balzera *O następstwie tronu w Polsce*²⁴. Kolejne monografie datują się na początek XX stulecia, autorami ich są Bronisław Dembiński

²¹ Z. Zielińska, *Polska łagodna „rewolucja” – Konstytucja 3 maja*, wykład wygłoszony w kościele Wszystkich Świętych w Warszawie. Wykład z cyklu „Epokowe dokonania Polaków”, 16 stycznia 2014 r.

²² „Podjęcie walki o odrodzenie Rzeczypospolitej i nadanie jej kształtu ustrojowego, który zapewniał sprawne funkcjonowanie, nie tylko podniosło prestiż Polski w oczach innych mocarstw, ale przede wszystkim odrodziło samych Polaków. Przekonali się, że są w stanie odbudować strukturę Rzeczypospolitej, że potrafią ją zmodernizować. Dzięki działalności Sejmu Wielkiego Polacy odzyskali wiarę w samych sobie jako naród i szacunek dla swego politycznego dziedzictwa. Te uczucia stały się na lata niewoli kapitałem bezcennym, prawdopodobnie rozstrzygającym o woli walki o restytucję straconego państwa”, Z. Zielińska, *Polska łagodna „rewolucja” – Konstytucja 3 maja...*

²³ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe...*, s. 17–18.

²⁴ O. Balzer, *O następstwie tronu w Polsce*, Kraków 1897.

i Józef Dutkiewicz²⁵. Problematykę stosunków polsko-saskich w okresie Sejmu Czteroletniego podjął również Henryk Kocój w pracy *O sukcesję saską...*²⁶. Z nowszych opracowań dotyczących zagadnienia saskiej sukcesji tronu w Polsce należy uwzględnić monografię Zofii Zielińskiej wydaną w 1991 r.²⁷ Autorka we wstępie swojej pracy dokonała analizy krytycznej wymienionego powyżej opracowania Henryka Kocója, jednocześnie badania Zofii Zielińskiej wykazały, że „Wprowadzenie sprawy dziedziczności tronu na forum sejmu przyspieszyło polaryzację stanowisk i dostarczyło przeciwnikom reform dogodnego pretekstu do walki z całym sejmowym dziełem. Poważnym ciosem dla idei sukcesyjnej było stanowisko wobec niej sejmików z listopada 1790 r. Wykazało ono znaczny rozróż między myślącą po nowemu stolicą (w tym i posłami) a konserwatywną szlachecką prowincją. Jej zawarta w instrukcjach wola faktycznie przekreślała możliwość wprowadzenia sukcesji tronu drogą normalnego ustawodawstwa i przesądzała o konieczności rozwiązania rewolucyjnego”²⁸. Widzimy zatem, że społeczność lokalna była przeciwna sukcesji, stanowisko sejmików z 1790 r. to sukces konserwatystów. Wobec powyższego rodzi się pytanie o wspomniany powyżej program, jak również o stopień świadomości politycznej szlachty.

Kolejna modyfikacja dokonana na Sejmie Wielkim dotyczyła społeczności lokalnej. Etapem wstępnym był opracowany w połowie 1790 r. przez Potockiego „Projekt do formy rządów”. Stanowił on prezentację jego koncepcji republikańskich. Zdaniem Zofii Zielińskiej program Potockiego reprezentował skrajny republikanizm, który osłabiał zarówno władzę ustawodawczą, jak i wykonawczą²⁹. Główna siła w państwie spoczywać miała zatem na sejmikach. Projekt ten nie został jednak uchwalony na sejmie. Po kolejnych wyborach większość głosów uzyskał król Stanisław August i od tego momentu na sejmie współpracować będą regaliści i Familia. Na koniec trzeba dodać, była o tym już mowa powyżej, że wszelkie koncepcje i projekty wychodzące z tzw. kręgu Potockich, uzależniające prawa polityczne od posiadania (tj. tylko posesjonaci mają pełnię praw politycznych), z punktu widzenia państwa demokratycznego trudno uznać za zapisy postępowe i nowoczesne.

Pozostając przy modyfikacjach społeczności lokalnej i późniejszej ustawie rządowej, rodzi się pytanie o charakter mandatu na gruncie prawa Sejmu Czteroletniego. Z powyższego wynika, że na gruncie *Prawa o sejmikach* poseł nie re-

²⁵ J. Dutkiewicz, *Prusy a Polska w dobie Sejmu Czteroletniego w świetle korespondencji dyplomatycznej pruskiej*, PH 1936, t. 33; B. Dembiński, *Polska na przełomie*, Lwów 1913.

²⁶ H. Kocój, *O sukcesję saską. Sprawa następstwa tronu polskiego w czasach Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 1972.

²⁷ Z. Zielińska, *O sukcesji tronu w Polsce 1787–1790*, Warszawa 1991; eadem, *Publicystyka pro- i antysukcesyjna w początkach Sejmu Wielkiego*, [w:] *Sejm Czteroletni i jego tradycje*, red. J. Kowecki, Warszawa 1991, s. 109–125.

²⁸ Eadem, *O sukcesji tronu...*, s. 223.

²⁹ Eadem, *Polska łagodna „rewolucja” – Konstytucja 3 maja...*

prezentował dalej całego narodu (tj. narodu szlacheckiego), lecz wąską grupę osób, która go wybrała i dała zlecenie w formie instrukcji. Zagadnienie zgromadzeń ziemskich było również normowane przez Konstytucję 3 maja. Problem w tym, iż zapisy ustawy rządowej w zasadniczy sposób różnią się od artykułów *Prawa o sejmikach*. Różnica sprowadza się głównie do kwestii mocy wiążącej instrukcji poselskich. Zgodnie z art. V Konstytucji 3 maja poseł we wszystkich sprawach miał być przedstawicielem całego narodu. Jednocześnie interpretacja art. V Konstytucji nie wykluczała możliwości udzielania reprezentantom wytycznych przez sejmiki, ale przesądzała, że odtąd te ostatnie stanowią dla nich wyłącznie niewiążące opinie. Te sprzeczności między *Ustawą rządową* a *Prawem o sejmikach* uniemożliwiają określenie charakteru mandatu poselskiego na gruncie prawa Sejmu Czteroletniego³⁰. Na koniec należy stwierdzić, że regulacje Sejmu Czteroletniego, *Prawo o sejmikach* i *Ustawa rządowa* pozostają w sprzeczności. Ta ostatnia sprawa pozostaje wciąż otwartym problemem badawczym, w którym ściera się argumentacja historyczna z prawną. Pozostając przy argumentacji prawnej, należy stwierdzić, że mamy do czynienia z mandatem wolnym – art. V Konstytucji: poseł jest reprezentantem całego narodu, tj. narodu szlacheckiego.

Zagadnienie odejścia od dyrektywy poselskiej i związana z nim zasada reprezentacji było przedmiotem dyskusji wśród elit szlacheckich. Tej ostatniej Szczygielski przypisuje naśladownictwo europejskich wzorców, była o tym mowa już powyżej. Rodzi się w tym miejscu kolejne pytanie, o jakie obce przykłady chodzi – o francuskie czy angielskie? Sądzę, że również i w tym przypadku mamy do czynienia z pewną konstrukcją historyka. Stopień świadomości politycznej szlachty doby Sejmu Czteroletniego nie predysponował tej grupy do świadomego odbioru europejskich wzorców. W warunkach politycznych Rzeczypospolitej II poł. XVIII aż do momentu zasadniczej reformy Sejmu Czteroletniego tj. Konstytucji 3 maja problematyka zasady reprezentacji błędnie ujmowana była w zakresie prawa prywatnego. Na gruncie *Prawa o sejmikach* trudno doszukiwać się modelu zachodniego, wprost przeciwnie – zalecenia zostały pozostawione i w dalszym ciągu wynikały z prawa prywatnego. Tak postawiony problem mandatu poselskiego w Rzeczypospolitej od samego początku stanowił zasadniczą różnicę charakteru naszego rodzimego posła od przedstawicieli w nowożytnych ustrojach parlamentarnych, gdzie byli oni reprezentantami całego państwa.

Biorąc pod uwagę powyższe pytania badawcze na marginesie pracy Wojciecha Szczygielskiego, można uznać, że dzieło to stanowi owocny bodziec dla historyków podejmujących problematykę Sejmu Wielkiego. Reasumpcja dotychczasowych badań Autora i spójne ich zebranie w omawianym opracowaniu od-

³⁰ Zob: P. Malec-Lewandowski, *Problematyka mandatu poselskiego na gruncie ustawodawstwa Sejmu Czteroletniego*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2012, 5 (2), s. 163–177.

slania przed historykami, badaczami, nowe możliwości dla kontynuacji prac o szczegółowej tematyce, rozpatrywanej z różnych punktów widzenia. Sam Autor podkreśla tezę, wygłaszaną już wcześniej przez Emanuela Rostworowskiego i Bogusława Leśnodorskiego, że „Dawniejsze postawy badawcze upatrujące w ustawodawstwie trzeciomajowym swoiście pojmowane zamknięcie procesu reformy ustąpiły dziś miejsca przekonaniom, iż traktowane powinno być ono jako dogodny punkt wyjścia ku dalszym przemianom”³¹. Inspirujące i owocne wydają się dalsze badania nad formą ustroju państwa wypracowaną przez ustawę trzeciomajową. Zdaniem Szczygielskiego tę ostatnią najtrafniej określić można jako model państwa bliski monarchii konstytucyjno-parlamentarnej. Pozostając pod wrażeniem niniejszej lektury, z tym większym zainteresowaniem czytelnik oczekiwać będzie na kolejne prace Wojciecha Szczygielskiego, w tym na zapowiadaną, której przedmiotem badań będzie problematyka konfederacji sejmowej u schyłku 1790 r.

Bibliografia

- Balzer O., *O następstwie tronu w Polsce*, Kraków 1897.
- Dembiński B., *Polska na przełomie*, Lwów 1913.
- Dutkiewicz J., *Prusy a Polska w dobie Sejmu Czteroletniego w świetle korespondencji dyplomatycznej pruskiej*, „Przegląd Historyczny” 1936, t. 33.
- Kocój H., *O sukcesję saską. Sprawa następstwa tronu polskiego w czasach Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 1972.
- Malec-Lewandowski P., *Problematyka mandatu poselskiego na gruncie ustawodawstwa Sejmu Czteroletniego*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2012, 5 (2) s. 163–177.
- A. Stroynowski, *Problem reformy sejmików w koncepcjach Potockich u schyłku Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne”, t. 14, pod red. A. Stroynowskiego, Częstochowa 2015, s. 67–84.
- Szczygielski W., *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015.
- Szczygielski W., *Cele lewicy polskiej u schyłku XVIII wieku*, Łódź 1975.
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994;
- Szczygielski W., *Konstytucja 3 Maja a problem polskiej drogi rozwoju do nowoczesności*, [w:] *Pierwsza w Europie. 200. rocznica Konstytucji 3 Maja 1791–1792*, red. H. Kocój, Katowice 1989, s. 18–39.
- Szczygielski W., *Oświecony elitaryzm w Polsce w XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe UŁ”, Ser. I, z. 4.
- Szczygielski W., *Początki łagodnej rewolucji*, [w:] *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Łódź, 7 września 1989 roku. Referaty, komunikaty – sekcje*, Toruń 1993.
- Szczygielski W., *Przełomy oświeceniowe w polskiej kulturze politycznej w drugiej połowie XVIII w.*, AUL, Folia Historica 1985, z. 22, s. 21–43.
- Szczygielski W., *U progu przełomu politycznego w obradach Sejmu Wielkiego w początkach drugiej połowy roku 1790*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2014, R. XIII, nr 1, s. 63–99.
- Zahorski A., *Spór o Stanisława Augusta*, Warszawa 1990, s. 395.
- Zielińska Z., *O sukcesji tronu w Polsce 1787–1790*, Warszawa 1991.

³¹ W. Szczygielski, *Sejm Wielki...*, s. 179.

Zielińska Z., *Publicystyka pro- i antysukcesyjna w początkach Sejmu Wielkiego*, [w:] *Sejm Czteroletni i jego tradycje*, red. J. Kowecki, Warszawa 1991, s. 109–125.

Zielińska Z., *Polska łagodna „rewolucja” – Konstytucja 3 Maja*, wykład wygłoszony w kościele Wszystkich Świętych w Warszawie. Wykład z cyklu „Epokowe dokonania Polaków”, 16 stycznia 2014 r.

Summary

Great Sejm in the Seizure of Wojciech Szczygielski

The monograph of Wojciech Szczygielski *Sejm Wielki Studium z dziejów łagodnej rewolucji* is the result of the research of the author, referring to the main issues of the Great Sejm. The importance of this work emerges recapitulation of thesis and findings done by Szczygielski. Few research questions are rising. The first is the terminology used in the study. There is the question whether we can say about mild revolution or coup d'etat? Another research problem is the nature of the mandate of a deputy on the basis of the law of the Great Sejm. Taking into account the above research questions we can conclude that the monograph is fruitful stimulus for historians which take up the issue of the Great Sejm. The further research on the form of the state system developed by 3rd May law seem to be inspiring and fruitful.

Keywords: Great Sejm, revolution, deputy, coup d'etat, research problem, monograph, author.

Słowa kluczowe: Sejm Wielki, rewolucja, zamach stanu, problem badań, monografie, autorzy.